मुक्त हलियाहरूको भूमि माथिको स्वामित्व

(जयपृथ्वी नगरपालिका वडा नं.५ डाँडागाउँका हलियाहरूको

एक समाजशास्त्रीय अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको

आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि समाजशास्त्र

केन्द्रीय विभागमा प्रस्तुत गरिएको

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

दिनेश बहादुर रसाइली

रोल नं. १५८

त्रि.वि. दर्ता नं.: ६-१-३३४-२०९-२००४

समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

आषाढ, २०७३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय

समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग

विश्वविद्यालय क्याम्पस

कीर्तिपुर, काठमाडौं

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्धारा निर्धारित पाठ्यक्रमअनुसार स्नातकोतर तहको आंशिकआवश्यकता पूरा गर्नको निमित मेरो निर्देशनमा **दिनेश बहादुर रसाइली**ले **मुक्त हलियाहरूको भूमिमाथिको स्वामित्व** (**जयपृथ्वी नगरपालिका वडा नं. ५ डाँडागाउँका हलियाहरूको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन**) शीर्षकको शोधपत्र तयार गरेको प्रमाणित गर्दै उक्तशोध पत्रको अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछ ।

मिति : २०७३/०५/८

....

सह प्रा.डा. टिकाराम गौतम

(शोधनिर्देशक)

समाजशास्त्र विभाग

विश्वविद्यालय क्याम्पस

कीर्तिपुर, काठमाण्डौं

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाण्डौ

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा निर्धारित पाठ्यक्रम अनुसार स्नातकोत्तर उपधिको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकायअन्तर्गत समाजशास्त्र केन्द्रियविभागको छात्र **दिनेश बहादुर रसाइली**द्वारा गरिएको **मुक्त हलियाहरूको भूमिमाथिको स्वामित्व** (**जयपृथ्वी नगरपालिका वडा नं. ५ डाँडागाउँका हलियाहरूको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन**) विषयक शोधपत्र उपाधि प्राप्तिका लागि उपयुक्त भएकोले मूल्यांकन समितिद्वारा स्वीकृति प्रदानगरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिती :

शोध निर्देशक

सह.प्रा. डा.टिकाराम गौतम ....

विभागीय प्रमुख

प्रा.डा. तुल्सीराम पाण्डेय ....

वाह्य निरीक्षक ....

सह.प्रा. सुरेन्द्र मिश्र

मिती : २०७३/०५/१३

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तीको लागि **मुक्त हलियाहरूको भूमिमाथिको स्वामित्व** (**जयपृथ्वी नगरपालिका वडा नं. ५ डाँडागाउँका हलियाहरूको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन**) शिर्षकमा यो शोधपत्र तयार पारेको छु ।

यस शोधपत्र नेपालमा प्रचलित विभिन्न प्रथाहरुमध्ये हलियाप्रथा र हलियाहरुको भूमिमाथिको स्वामित्व के कस्तो रहेको छ भन्ने विषयलाई मुख्य आधार बनाई तयार गरिएको छ । जसमा तथ्यांक संकलन गर्दा प्रत्यक्ष/परोक्ष रुपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने बझाङ जिल्ला जयपृथ्वी नगरपालिका वडा नं ५ डाँडागाउँका हलियाहरुलाई हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा सुरुवात देखि अन्त्यसम्म आफ्नो अमूल्य सुझाव, सल्लाह, निर्देशन तथा महत्वपूर्ण समय उपलब्ध गराउनु भएका समाजशास्त्र केन्द्रिय विभाग त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर, काठमाण्डौंका आदरर्णिय मेरा शोध निर्देशक गुरु डा. टिकाराम गौतम ज्यूलाई हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसका साथै वाह्य निरीक्षक आदरर्णिय गुरु सह. प्रा. सुरेन्द्र मिश्र र समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग प्रमुख डा. तुल्सीराम पाण्डे विभाग प्रशासनका सम्पूर्ण कर्मचारीहरु, शिक्षक/शिक्षिकाहरुलाई हार्दिक धन्यावाद अर्पण गर्दछु । साथै मलाई उच्चशिक्षा हासिल गर्नका निम्ती सधै हौसला, माया र सहयोग गरी यस स्थानसम्मल्याई पुऱ्याउनु भएका मेरो बुबाआमा, दाई, दिदीहरुलाई सम्मान गर्दै हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । शोधपत्रतयार गर्ने क्रममा टाईपिङ गरेर सहयोग गर्नु हुने मन्दिरा कम्प्युटर टाइपिङ सेन्टर नयाँ बजारलाई हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । यसै गरि अध्ययनको क्रममा प्रयोग गरिएका पुस्तक, लेख, रचना प्रकाशित गर्नुहुने लेखक, प्रकाशक, अनुसन्धानकर्ता सबैलाई हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

दिनेश बहादुर रसाइली
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

मिति: २०७३/०५/१३

बिषयसूची

पेज नं.

सिफारिस पत्र

स्वीकृतिपत्र

कृतज्ञता ज्ञापन

बिषयसूची

तालिका सुची

अध्याय - एक

परिचय **१-९**

१.१. अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.२ अध्ययन समस्याको कथन ६

१.३. अध्ययनको उद्देश्य ८

१.४. अध्ययनको महत्व ८

१.५ अध्ययनको संगठन ९

अध्याय-दुई

सम्वन्धित साहित्यको अध्ययन **१०–१५**

२.१ हलिया प्रथा : एक विश्लेषण १०

२.२. मुक्त हलियाको भू-स्वामित्व सम्वन्धि अध्ययन १३

अध्याय - तीन

अनुसन्धान विधि **१६–१९**

३.१. अनुसन्धान ढाँचा १६

३.२. अध्ययन क्षेत्रको छनौट १६

३.३. अध्ययनको समग्रता १७

३.४. तथ्याङ्कको श्रोत र प्रकृति १७

३.५. तथ्याङ्क संकलन विधिहरू १८

३.५.१. अन्तरवार्ता अनुसूची १८

३.६. तथ्याङ्कको प्रस्तुतिकरण र विश्लेषण १८

३.७. अध्ययनको सीमाहरू १९

अध्याय चार

अध्ययन क्षेत्र र मुक्त हलिया २०–२६

४.१. अध्ययन क्षेत्रको परिचय २०

४.१.१. अध्ययन क्षेत्रको संक्षिप्त परिचय २०

४.१.२. हलिया घरधुरीको जनसङ्ख्याको विवरण २०

४.१.३. शैक्षिक अवस्था २१

४.१.४. अध्ययन क्षेत्रका हलियाको पेशाको अवस्था २३

४.१.५. अध्ययन क्षेत्रका हलियाको धार्मिक अवस्था २४

४.१.५. कार्यगत आधारमा हलियाको किसिम २५

अध्याय पाँच

भूमि तथा सम्पति माथिको स्वामित्वको अवस्था २७–३३

५.१. मुक्त हलियाको आवासको स्थिति २७

५.२. परिचय पत्रका आधारमा हलियाको भू-स्वामित्वको अवस्था २८

५.३. हलियाको घर जग्गा माथिको स्वामित्वको अवस्था २९

५.४. हलियाको जग्गाधनी लालपूर्जाको अवस्था ३०

५.५ उत्पादकत्वका आधारमा भूमिको प्रकार ३१

५.६. भूमि सम्बन्धी ऐन २०२१ म भएको जग्गा हदवन्दी सम्बन्धी व्यवस्था ३२

अध्याय-छ

हलियाको विगत र वर्तमानको स्थिति ३४–४३

६.१. हलिया वस्नुका कारणहरू ३४

६.१.१. पुस्तैनी ऋण ३४

६.१.२. कमजोर आर्थिक अवस्था ३४

६.१.३. वेरोजगारी /आम गरिवी ३५

६.१.४. जातिय आधार ३५

६.२. भू-स्वामित्व नहुनका कारणहरू ३६

६.२.१. कमजोर आर्थिक अवस्था ३६

६.२.२. अशिक्षा तथा चेतनाको कमी ३७

६.२.३. जमिनदार तथा मालिकप्रति बढ्दै गएको परनिर्भरता ३७

६.३. भू-स्वामित्व नहुँदा जिवन निर्वाहमा पारेको प्रभाव ३८

६.४. मुक्ति पछि हलियाहरूको कृषि क्षेत्रमा देखिएको सहभागिता ३९

६.५. भूमि अधिकार प्राप्तिमा अध्ययन क्षेत्रका वासिन्दाको जनभावना वा विचार वारे कथन ४१

६.६. बैयक्तिक अध्ययन : हलिया वस्दाका केहि अनुभवहरू (मोहनलाल सार्की संगको कुराकानी) ४२

अध्याय-सात

सारांश र निष्कर्ष **४४-४७**

७.१. सारांश ४४

७.२ निष्कर्ष ४७

सन्दर्भसामग्री **४८-४९**

अनुसूची **५०-५२**

तालिका सुची

		पृष्ठ संख्या
तालिका नं. १	जनसंख्याको उमेरगत विवरण	२१
तालिका नं. २	शैक्षिक अवस्था	२२
तालिका नं. ३	हलियाको पेशाको अवस्था	२३
तालिका नं. ४	हलियाको धार्मिक अवस्था	२४
तालिका नं. ५	कार्यगत आधारमा हलियाको किसिम	२६
तालिका नं. ६	हलियाको घरको किसिम	२७
तालिका नं. ७	हलियाको भू स्वामित्वको अवस्था	२८
तालिका नं. ८	हलियाको घर जग्गामाथिको स्वामित्वको अवस्था	२९
तालिका नं. ९	हलियाको जग्गाधनी लालपूर्जाको अवस्था	३०
तलिका नं. १०	उत्पादकत्वको आधारमा भुमिको प्रकार	३१
तालिका नं. ११	भूमी सम्बन्धी ऐन २०२१ म भएको जग्गाहदवन्दी सम्बन्धी अवस्था	३२